

Etos – zagadnienia pozostające w obszarze tematycznym

Etos jest kategorią pojęciową istotnie związaną z grupą społeczną. To ona umożliwia członkom dążenie do przyjętego celu za pomocą sobie właściwych sposobów. Nie same wartości, czy ich jednostkowa realizacja, stanowią o istocie etosu. Zasadnicze znaczenie mają wspólnotowe ustalenia i zgodne z nimi działania. Ich istotnym elementem są wzorce społeczne, dochodzące do głosu szczególnie w przypadku grup zawodowych, których praca podlega silnej, publicznej ocenie. Taka sytuacja ma miejsce w przypadku nauczycieli. Czy stanowią oni zbiorowość etosową? Wydaje się, że wśród licznych wymagań społecznych może istnieć tego typu oczekiwanie obok istotnego wymogu związanego współcześnie z nauczycielskimi kompetencjami. Ponieważ obydwie kategorie – etos i kompetencje nauczycieli – są znacząco powiązane z odpowiedzią na pytanie: Kim jest nauczyciel?, poruszono w tym rozdziale również problem jego tożsamości i osobistych motywacji. Dokonano także próby opisanego i wyjaśnienia innych, ważnych pojęć bezpośrednio związanych z etosem.

2.1. Grupa społeczna

Człowiek jest istotą społeczną i do swej egzystencji potrzebuje innych ludzi. Zjawisko tworzenia się różnorodnych grup wydaje się zatem oczywiste. Jednak istnieje tak wiele rodzajów zbiorowości społecznych i rozmaitych przyczyn, dla których ludzie je tworzą, że procesy te nie przestają być interesujące dla badaczy.

Grupa zapewnia ciągłość społeczną i jest dla człowieka gwarantem trwałości więzi będących podstawą kontaktów międzyludzkich (Mazur 1998, s. 260). Jednak aby stworzyć grupę społeczną, konieczne jest spełnienie kilku podstawowych warunków. Na pewno wymaga to spotkania się co najmniej dwóch osób mających podobne wartości, dążenia lub cele. Gdyby ten jeden czynnik wystarczał, wówczas byłoby to wspólne

przebywanie, mogące zakończyć się w dowolnym momencie. Dla zaistnienia grupy społecznej konieczne są jeszcze inne warunki. Istotną cechą konstytuującą daną zbiorowość to wcześniej wspomniana ciągłość, która według Pawła Rybickiego jest związana z:

- stałą realizacją zadań właściwych danej grupie,
- względnie stałymi formami organizacyjnymi schematów zbiorowego działania,
- trwałą więzią społeczną (Rybicki 1979, s. 510–511).

Do scharakteryzowania grupy społecznej przydatna wydaje się definicja Raymonda Bernarda Cattella: „[...] grupa jest zbiorem organizmów, w którym istnienie wszystkich »w danych wzajemnych relacjach« jest niezbędne do wypełniania pewnych indywidualnych potrzeb każdego z osobna” (1951, s. 167). Ta definicja nie tylko charakteryzuje, czym jest grupa społeczna, lecz także przybliży przyczyny, dla których ludzie łączą się w konkretne zbiorowości. Jednostki tworzące grupę budują ją w jakimś określonym celu i z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że cel ten będzie związany także z ich indywidualnymi dążeniami.

Niektórzy socjologowie (Malinowski 2000; Linton 2000) uważają, że tym, co determinuje wszystkie działania jednostki, a więc również motywuje ją do tworzenia, bądź uczestnictwa w grupach społecznych, są jej potrzeby. Stanowią bodziec do działania, którego wynik rozładowuje napięcie. Aby móc zrealizować swoje potrzeby z pomocą grupy, jednostka komunikuje się z jej członkami i w ten sposób są ustalone wspólne cele (wartości autoteliczne dla grupy). Wartości instrumentalne są tym, co umożliwia realizację wyznaczonych kierunków zbiorowych dążeń. Jednostka, można by rzec, działa w atmosferze wzorów kulturowych, które dostarczają jej informacji o tym, jak postrzegać świat, grupę oraz w jaki sposób realizować grupowo założone cele (Flis 1998, s. 53)⁸.

Nie tylko podobne dążenia budują wspólnotę, lecz także sieć zależności, a tym samym różne rozkłady ról. Według teorii socjologicznych związanych ze szkołą funkcjonalistyczną, role to zbiór pewnych oczekiwań społecznych, które jednostka powinna przyjąć i wypełniać. Z punktu widzenia teorii interakcjonistycznych, role społeczne są przeżywane i wykonywane twórczo. Każda osoba, która podejmuje się konkretnej roli, odgrywa ją w sposób sobie właściwy (Giddens 2005, s. 51). Korzysta z uprzednio nabytej wiedzy i doświadczeń, ustala jej kształt w interakcji

⁸ Artykuł Andrzeja Flisa *Antropologiczna koncepcja grup* pierwszy raz był wydany w 1979 roku.

społecznej. Człowiek odgrywa w życiu wiele ról społecznych. Mogą one pozostawać w konflikcie, czy to ze sobą, czy też z osobowością i poglądami jednostki. Istnieje tak zwany model dramaturgiczny, w którym życie społeczne jest ujmowane jako sceniczna gra aktorów odgrywających swoje role (Goffman 2000). Jakkolwiek by traktować role odgrywane przez człowieka, stanowią one podstawową formę jego ekspresji zarówno społecznej, jak i osobistej.

W związku z istnieniem ról człowiek zajmuje określoną pozycję społeczną definiowaną jako „położenie, »miejsce« jednostki w obrębie systemu podrzędności, nadrzędności i współzależności (pośredniej i bezpośredniej), występującego w danej grupie, wyznaczone przez jej funkcję pełnioną w tej grupie” (Flis 1998, s. 55). Człowiek potrzebuje grupy, jednak jego funkcjonowanie w danej zbiorowości jest regulowane w określony sposób. Dzięki prawom jednostka zyskuje określony status społeczny, obowiązki natomiast wiążą się z normami, ale i sankcjami (Flis 1998, s. 56).

Do powstania grupy przyczyniają się zatem nie tylko czynniki pozytywne z punktu widzenia subiektywnych odczuć jej członków. Przymus i naciski strukturalne czynią z jednostki istotę społeczną. Jak dowodzi Jacek Szmatka, jest tylko złudzeniem, że aktywności podejmowane przez ludzi są samodzielne i całkowicie wolne. W istocie stanowią one efekt oddziaływań wzajemnych interakcji oraz efekty wpływów grup społecznych na zaangażowaną w nie jednostkę (Szmatka 2007, s. 43).

Wydaje się jednak wysoce nieprawdopodobne, by jedynie negatywnie nacechowane elementy (przymus, sankcje) mogły być powodem tworzenia grup społecznych. Większość działań człowiek podejmuje dla poprawy swojej sytuacji, aby wytworzyć coś nowego, uzyskać poczucie satysfakcji, słowem – dąży do przyjemności, a unika przykrości. Podobnie rzecz się ma z grupami społecznymi, których ważnym, jeśli nie podstawowym, celem jest zaspokojenie potrzeb afiliacyjno-emocjonalnych ich członków. Właśnie nadzieja pozytywnych interakcji, sprowadzana przez niektórych badaczy do poszukiwania okazji do bycia nagradzonym, jest tym, na co liczą ludzie, gromadząc się w konkretne zbiorowości (Szmatka 2007, s. 166).

Zaspokojenie potrzeb emocjonalnych jest ważnym, ale nie jedynym elementem wpływającym na tworzenie się struktury socjometrycznej, uważanej przez badaczy za czynnik warunkujący powstawanie grup społecznych. Teorie socjometryczne wskazują na istotę atrakcyjności interpersonalnej, która ma niebagatelne znaczenie – najpierw przy ocenie drugiego człowieka, następnie przy tworzeniu trwałych więzi.

Jednak aby móc dostrzec atrakcyjność i aby więź mogła powstać, konieczna jest bliskość fizyczna osób. Kolejny warunek, o którym mówi autor, to „podobieństwo postaw” (Szmátka 2007, s. 167). Nawet jeśli ludzie mają możliwość długotrwałego, bliskiego kontaktu, ale istotnie różnią się, szczególnie ze względu na ukryte, wewnętrzne cechy, więź może się nie wytworzyć.

Istotnym elementem wzajemnych kontaktów jest rodzaj komunikowania się. Ma on wpływ między innymi na rozwiązywanie konfliktów, jest związany lub nawet bezpośrednio zależny od typu przywództwa panującego w grupie. Jeżeli komunikowanie się ma charakter łańcucha, jest to grupa mniej scentralizowana, a więc charakteryzująca się bliższymi relacjami między jej członkami. Struktura zwana kołem w grupach naznaczonych silną centralizacją władzy, a więc i kontrolą procesu komunikowania się, sprawia, że relacje międzyludzkie nie są już tak bliskie (Mazur 1998, s. 262). Zmniejsza to spójność grupy, co powoduje spadek „stopnia nasilenia relacji” między jej członkami (Olbrycht 1987, s. 144). Nie jest to zapewne pozytywne zjawisko dla żadnej zbiorowości szczególnie ze względu na to, że spójność jest gwarantem trwania grupy. Istnieją tak zwane struktury punitywne „tworzące sieci nacisków”, których zadaniem jest właściwe rozwiązywanie problemów, a zwłaszcza konfliktów wewnątrzgrupowych (Szmátka 2007, s. 176). O ile pewne formy presji społecznej mają duże znaczenie dla trwałości grupy, o tyle nadmierne wykorzystywanie nacisku może wywołać zupełnie przeciwny efekt. Członkowie grupy przestają czuć się jednostkami autonomicznymi i w związku z tym coraz mniej identyfikują się z wcześniej wybraną zbiorowością.

Każda grupa o konkretnie nakreślonych celach istnienia posiada system aksjonormatywny, na który składają się:

- system wartości – zawierający informację do czego, w jakim kierunku dany zespół osób dąży;
- system normatywny – mówiący o tym, w jaki sposób grupa będzie się starała osiągnąć wyznaczone cele, a jakie sposoby są niedopuszczalne (Flis 1998, s. 54).

Znaczenie wartości i norm jest zatem bardzo szerokie, jednak tylko „intencjonalne nastawienie skierowane ku określonym wartościom” (Chrobak 1992, s. 19) może świadczyć o świadomym udziale jednostki w działaniach zbiorowości, a więc i o pełnej doń przynależności.

Jak to już wyżej wykazano, grupy społeczne są zorganizowane w określony sposób, pełnią także konkretne funkcje, które można podzielić na:

- funkcje wobec szerszej całości społecznej;
- funkcje wobec swoich członków (wkład grupy w redukcję ich potrzeb).

Jednak zbiorowości mogą być w różnym stopniu funkcjonalne lub dysfunkcjonalne wobec ogółu społeczności lub każdego z ich członków. Grupa może zaspokajać pojedyncze potrzeby swoich członków, a realizację innych potrzeb może blokować.

Dokonuje się również różnorodnego podziału grup, ze względu na ich cechy i właściwości. Autorka niniejszej pracy dokonała klasyfikacji, w wyniku której wyłoniono następujące kryteria podziału grup ze względu na ich:

- liczebność – grupy małe/bezpośrednie i duże/dominujące;
- stopień formalizacji – grupy formalne, nieformalne, otwarte, zamknięte, wtórne, pierwotne;
- cel powołania, wybrania – grupy eksperymentalne, kontrolne, statystyczne;
- cel istnienia – grupy nacisku, interesu, odniesienia, terapeutyczne;
- pochodzenie członków – grupy etniczne, rasowe, pochodzeniowe;
- znaczenie – grupy mniejszościowe, większościowe;
- odbiór grupy – grupy obce, własne, odniesienia, zewnętrzne;
- kryterium doboru członków – grupy rówieśnicze, pracy, wiekowe;
- miejsce zamieszkania/przebywania członków – grupy lokalne (por. Marshall 2004, s. 110–111; Olechnicki, Załęcki 1997, s. 72–75).

Powyższe kryteria wskazują na istnienie pewnych wspólnych cech wszystkich grup społecznych, choć ich podział bywa różny. Niemniej jednak już w momencie powstawania każdej zbiorowości podstawowym elementem, wytyczną jej działania, jest cel oraz wzory kulturowe będące „obiegową, standardową wiedzą członków grupy dotyczącą sposobu realizacji celu” (Flis 1998, s. 56). Pozwalają one osobom stowarzyszonym rozumieć i definiować świat w stosunkowo jednolity sposób. Można sądzić, że wzory kulturowe są bardzo istotne dla spójności grupy, także dla jej tożsamości. Są pewnym uzgodnionym sposobem widzenia rzeczywistości wpływającym na zachowanie jednostek, które dzięki tym kulturowym drogowskazom jest jednolite nawet bez konieczności uciekania się do sankcji. Elementami odnoszącymi się do zachowania jednostek w grupie i poza nią są normy społeczne związane bezpośrednio z pewnymi formami nacisku. O ile normy społeczne wpływają na zachowania członków grupy, o tyle wzorce kulturowe regulują sposób widzenia świata (Flis 1998, s. 56).

Jacek Szmátka traktuje temat nieco szerzej, mówiąc o kulturze grupy, na którą składają się systemy wartości i norm, etyka pracy, sfera związana z komunikowaniem się (specyficzny język), filozofia stosunków wewnątrzgrupowych (2007, s. 176). Wzory kulturowe stanowią pewne utrwalone sposoby myślenia, podczas gdy kultura grupy obejmuje również sankcje związane ze sposobem zachowania jej członków. Sankcje mają uniemożliwić osłabienie spójności grupy, a także pomagają w osiągnięciu sformułowanych lub nawet nieświadomych celów.

Temat dotyczący kulturowych czynników tworzących grupę społeczną jest istotnie związany z jej etosem, który stanowi główny przedmiot niniejszej pracy. Istnieje wiele elementów i cech charakterystycznych grup społecznych, fenomen etosu odnosi się szczególnie do sfery kulturowej ze względu na swe powiązanie z dziedziną wartości oraz stylów życia. Jak zaznaczono wyżej, są różne cele i motywacje tworzenia grup społecznych, stąd też i różne typy tych zbiorowości. Grupom etosowym, będącym tematem następnego podrozdziału, przypisuje się szczególnie funkcje kulturotwórcze (Chrobak 1992; Ossowska 1969).

2.2. Grupa etosowa typem grupy społecznej

Tadeusz Szawiel jako jeden z pierwszych autorów w Polsce wskazuje na niewystarczalność pojęcia grupy społecznej do opisanie wszystkich celowo tworzących się zbiorowości ludzi (1982). Swoją pracę *Struktura społeczna i postawy a grupy etosowe* napisał na początku lat osiemdziesiątych, ale jego treść, a szczególnie samo wyjaśnienie pojęcia, jest nadal bardzo aktualne. Autor wypowiada się krytycznie na temat badania postaw jako fenomenu zależnego od struktury społecznej. Przeciwwstawia je podejściu związanemu z identyfikacją grup etosowych. Szawiel uważa, i autorka niniejszej publikacji to przekonanie podziela, że istnieje wiele czynników, które są silnie związane ze społeczną stratyfikacją, a nie poddają się identyfikacji czy wyizolowaniu na potrzeby badań. Ponadto związek między takimi zmiennymi, jak dochód, prestiż, wykształcenie, był, zgodnie ze stanem ówczesnych badań w Polsce, słabszy niż w wielu innych krajach (Szawiel 1982, s.160), co tym bardziej potwierdzało niecelowość badania postaw w odniesieniu do struktury społecznej. Nie jest także możliwe jednoznaczne wykazanie wpływu postawy na zachowanie człowieka.

Z wyżej wymienionych powodów, a także ze względu na niewystarczający zakres znaczeniowy terminu grupa społeczna, Szawiel decyduje się na wyodrębnienie i próbę zdefiniowania pojęcia grupy etosowej.